

**PROF DR. M. SADI ÇÖGENLİ'NİN TÜRK DİLİ İLE İLGİLİ  
ÇALIŞMALARI****Dr. Kâzım KÖKTEKİN\***

**A**tatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. M. Sadi Çögenli'nin asıl uzmanlık alanı Arapça'dır. Çalışmalarının büyük bir çoğunluğu Arap dili ve edebiyatı ile ilgilidir.

Prof. Dr. M. Sadi Çögenli, Arap dili ve edebiyatıyla ilgili çalışmalarının yanında, yaklaşık bin yıllık bir süreden beri Arapça ile alış-verişte bulunan Türk diliyle de ilgilenmiştir. Türkçenin tarihî dönemlerinden olan Kıpçak Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi içinde Arapça unsurların varlığı bilinmektedir. Memluk Kıpçakçası ile, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla pek çok lügat ve gramer kitabının yazıldığı bu sahaya (Türk dili) uğraşan herkesin malumudur.

Türkçenin en fazla ödünçleme yaptığı diller hiç şüphesiz doğu dilleri, doğu dillerinin içinde ise Arapça ve Farsçadır. Söz varlığımız içinde Arapça ve Farsçanın büyük bir yeri vardır. Türkçe ile Arapça ve Farsça Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte alış-verişte bulunmaya başlamış, Türkçe bu dillerden çok sayıda ödünçleme yapan dil olmuştur. Dolayısıyla Türkçenin, Arapça ve Farsçanın tamamen dışında tutulması doğru değildir.

Prof. Dr. M. Sadi Çögenli'nin Türk dili ile ilgili çalışmalarının hemen hepsi ortak çalışmalardır. Bunlardan biri Doç. Dr. Recep Toparlı ile birlikte hazırladıkları "Osmanlıcada Kullanılan Arapça ve Farsça Edat Zarf Deyim ve Terkipler"dir. Prof. Dr. M. Orhan Okay'ın takdimiyle başlayan eser, özellikle Osmanlıca öğrenen ve Osmanlıca ile ilgilenenler için son derece faydalı bir çalışmadır. Türkçede, bazıları bugün de kullanılan yaklaşık 1500 adet Arapça ve Farsça edat, zarf ve deyim yer veren çalışma Arap alfabesine göre alfabetik olarak hazırlanmış, latin harfleriyle karşılıkları verilmiş; bütün bu şekillerin geçtiği sayfa numaraları ile bir indeksi verilmiştir. (Doç. Dr. Recep Toparlı, Doç. Dr. M. Sadi Çögenli, Osmanlıcada Kullanılan Arapça ve Farsça Edat Zarf Deyim ve Terkipler, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, 1990, 27+107 s.).

\* Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edb. Böl. Öğrt. Üyesi.

Prof. Dr. M. Sadi Çögenli'nin Türk Dili ile ilgili diğer bir çalışması Prof. Dr. Recep Toparlı, Doç. Dr. Nevzat H. Yanık'la birlikte hazırlanmış oldukları *El-kavaninü'l-külliyeye Li-zabtu'l-lügati't-Türkiyye'*dir. Kıpçak Türkçesiyle yazılmış *Codex Cumanicus* hariç, diğer lügat ve gramer kitaplarında Arap harflerinin kullanılmasının yanında, bu kitapların dili de Arapçadır. Bu tip eserleri iyi derecede Arapça bilen uzmanlarla birlikte değerlendirmek gerekir. Eser, Türk Dil Kurumu'nun Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi'nin 3. eseri olarak yayınlanmıştır. Eserin Arapça metni Prof. Dr. M. Sadi Çögenli ile Doç. Dr. Nevzat H. Yanık tarafından, Türk dilbilgisi kurallarına uygun biçimde redaksiyonu ve sözlük kısmı Prof. Dr. Recep Toparlı tarafından yapılmıştır. (Prof. Dr. Recep Toparlı, Prof. Dr. M. Sadi Çögenli, Doç. Dr. Nevzat H. Yanık, *El-kavaninü'l-külliyeye Li-zabtu'l-lügati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 728, Ankara, 1999, VIII+138+86 (orijinal metin) s.).

M. Sadi Çögenli'nin Türk Dili ile ilgili olan başka bir çalışması, aynı ekiple (Toparlı, Çögenli, Yanık) birlikte yaptıkları, *Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemî ve Mugalî* adlı eserdir. Bu eserde de Arapça metin Prof. Dr. M. Sadi Çögenli ile Doç. Dr. Nevzat H. Yanık tarafından Türkçeye çevrilmiş, diğer kısımları ise Prof. Dr. Recep Toparlı tarafından yapılmıştır. Bu eser de Türk Dil Kurumu'nun Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi'nin 4. eseri olarak yayınlanmıştır. Bu iki eserde de, Prof. Dr. M. Sadi Çögenli ile Doç. Dr. Nevzat H. Yanık Arapça kısımları Türkçeye çevirerek, eserlerin bir bütün olarak Türkçeye kazandırılmasında büyük katkılarda bulunmuşlardır. (Prof. Dr. Recep Toparlı, Prof. Dr. M. Sadi Çögenli, Doç. Dr. Nevzat H. Yanık, *Kitab-ı Mecmu-ı Tecüman-ı Türki ve Acemî ve Mugalî*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 763, Ankara, 2000, VIII+168+64 (orijinal metin) s.).

Bunlardan başka, Prof. Dr. M. Sadi Çögenli ile Ali Bayram, Rahmetli Seyfettin Özege'nin üniversitemiz kütüphanesine bağışladığı kitapların kataloğunu hazırlayarak, Türk dili ve edebiyatı, Türk tarihi ve coğrafyasına, kısacası Türk kültürüne önemli ve değerli katkıda bulunmuşlardır. (Ali Bayram, M. Sadi Çögenli, Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, Erzurum, c. 1-2 1978, c. 3-4 1980, c. 5 1973, c. 6 1989).